

Ortodoksia nationalismin jännitteissä

Teuvo Laitila & Jyrki Loima:
Nationalism and Orthodoxy. Two Thematic Studies on National Ideologies and Their Interaction with the Church. Helsinki: Renvall Institute Publications 15, 2004. 206 s.

Laitilan ja Loiman teos on ilmestynyt alue- ja kulttuurintutkimukselle omistautuneen Helsingin yliopiston Renvall-instituutin sarjassa. Teos kohdistuu nationalismiin ja ortodoksisen kristinuskon leikkausalueeseen. Jälkimmäisestä kohteesta moni idäntutkija haluaa kenties pysytellä etäällä. Se on kuitenkin ”hätävarjelijun liioittelua”, mikä tarpeettomasti kaventaa tutkimuksen alaa. Riittää, että arkaluontoiseen aiheeseen kohdistuva tutkimus pysyy objektiivisuuden rajoissa. Aihetta voidaan tutkia vertailuanalyysin keinoin tai tarkastella yhteisen teeman nivomana kuten tässä tapauksessa.

Laitilan ja Loiman työllä on kosketuskohtansa Samuel P. Huntingtoniin, joka kiinnittää huomiota tutkimuskohteen ”uskonnollisiin murtumapintoihin” (*religious fault lines*). Murtumapinta-metaforan mukaisesti kysymys on poliittisesta ja muusta ”järjestysherkkyydestä”. Teos asettuu keski- ja itäeurooppalaiselle murtumapinnalle, jolla avautuvien järjestyskuilujen yhdelle reunalle sijoittuu institutionalisoitunut ortodoksinen uskonnonharjoitus. Toiselle reunalle sijoittuvat Laitilan Serbiaa käsittelevässä tarkastelussa etenkin Kroatian katolisuus sekä Bosnian ja Kosovon islam. Loiman tarkastelussa murtumapintojen rakenne on monimutkaisempi. Jossakin mielessä ortodoksisuutta vastaan sijoittuu luterilaisuus. Yhtä selvänä erottuu murtumapinta venäläisen ja toisaalta suomalais-

kansallisen ortodoksisen suuntauksen välillä. Kumpikin tekijä tarkastelee pitkäkööä ajanjaksoa. Laitilan Serbia-analyysi ulottuu 1870-luvulta 1990-luvulle. Loiman Suomi-erittely ulottuu puolestaan 1890-luvulta 1950-luvun loppuun. Periodisointiratkaisuja puolustaa kohteiden erilaisuus.

Kirjoittajien tekstit ovat temaattisista kosketuskohdistaan huolimatta monelta osin erilaisia. Ensinnäkin kohteet poikkeavat toisistaan. Suomen valtiollinen jatkuvuus on kestänyt pian 200 ja katkeamaton itsenäisyys liki 90 vuotta. Serbiasta tuli Turkin yhteydessä autonominen 1830-luvulla ja itsenäinen 1870-luvun lopussa. Sittemmin niin maailmansotien aika kuin Jugoslavian seitsemän vuosikymmentä merkitsivät nimenomaan Serbian kansalliselle itsenäisyydelle tiettyä epäjatkuvuuden kautta. Valtiomuodostumana ”Serbia” on ollut kiteytymässä uudelleen vasta 1990-luvulta alkaen. Suomi on ollut geopolittisesti selvä viimeiset 60 vuotta, kun taas Serbiaa koskevat rajanvedot ovat jatkuneet tälle vuosituhannele. Laitilan ja Loiman tärkeä tarkastelukohde – ortodoksinen kirkko – on ollut jatkuvampi Serbiassa kuin Suomessa. Meillä se muodostui nimenomaan ”kansallisenä” institutionaiona vasta 1920-luvun alkupuolella. Lisäksi siihen kohdistui 1940- ja 1950-luvulla paineita mahdollisesta paluusta Moskovan kirkolliseen yhteyteen. Teoksen osat poikkeavat toisistaan myös aineistoiltaan. Loima on voinut käyttää hyväkseen myös primaaria arkistomateriaalia, kun taas Laitila on pääosin turvautunut sekundaarilähteisiin. Haitallista asymmetriaa ei tästä aiheudu.

Teoksen kantavia teoreettisia lähtökohtia on ajatus siitä, että

yhtäältä kansallisuuden ja valtiomuodostuksen ja toisaalta uskonnollisten laitosten ja uskonnonharjoituksen keskinäiset yhteydet ovat toimijoiden muodostamien konstruktioiden tuotetta. Marxiin viitaten voi sanoa, että tässäkin ihmiset kyllä tekevät historiaa, mutta eivät itse valitsemillaan ehdoilla. Konstruktiolle on luonteenomaista se, että niiden huomattava vaikutusvoima ja ”massan hitaus” saattavat tehdä niistä pitkäikäisiä. Niiden voima on riittänyt itsenäistymisprosessien, kansalais- ja valloitusotien, etnisten puhdistusten ja terrorismin polttoaineeksi asti. Kuten Laitila eräässä kohdin tekstiään toteaa, kukin ”kansakunta” saattaa aluksi koostua jopa jokseenkin satunnaisista määreistä, joista eräät voivat olla myös uskonnollisia. Tuollaiset määreet saattavat kokea prosessin, joka tunnetaan essentialistisoitumisenä. Siitä lähtien ne näyttäytyvät oleellisina ja suorastaan kohtalonomaisina niille, jotka samastuvat kysymyksessä olevaan kansakuntaan, olipa se vasta idea-asteella, muotoutumassa tai hyvinkin vakiintunut.

Mainittujen konstruktioiden johdosta niihin sitoutuneille ilmenee jokin ”toinen” (”the Other”). Se esiintyy vieraana ja torjuttavana, vaarallisena, vihattavana ja ehkä tuhottavana. Serbeille ”toisia” ovat katoliset kroaatit, muslimit ja juutalaiset. Luterilaisille fennomaaneille ”toisia” olivat puolestaan venäläiset ortodoksit. Karjalaisiin nähden voidaan fennomaanien suhtautumista luonnehtia ambivalentiksi. Vaikka asennoituminen sukulaiskieleen ja sen puhujiin oli myönteinen, ei ortodoksisuus fennomaanien kannalta ollut ansio. Toinen esimerkki ”toiseudesta” liittyy karjalaisiin ortodokseihin, joille suomenkieliset luterilaiset olivat vieraita ja jotka siksi nimittivät heitä perinteisesti paradoksaalisesti ”ruotseiksi”. Analogisesti karja-

lainen ortodoksinen siirtoväki leimautui vieraaksi suomalais-luterilaiselle väestölle paikoitellen hyvinkin vahvan assimiloitumis-paineen vallitessa.

Laitila tuo esiin serbialaisten taipumuksen juontaa ortodoksian ja kansallisen valtiomuodostuksen yhteys aina vuoden 1389 Kosovoje Poljen taisteluun, joka käytiin kristittyjen ja muslimien kesken. Vastaavaa myyttiä ovat pyrkineet käyttämään hyväkseen monet serbivaikuttajat itsenäisen Serbian muodostumisesta 1800-luvulta aina Miloševićiin saakka. Milošević käytti häikäilemättä valtopoliittisesti hyväkseen ”toinen” -konstruktioita kiihottaen kannattajiaan sellaisiin tekoihin, joita hänen johtamansa valtio ei kenties rohjennut virallisesti ja julkisesti toteuttaa.

Kun ”toinen”-konstruktiot kannattajineen ovat törmänneet, ovat jäljet saattaneet olla perin surullisia. Laitila mainitsee esimerkkinä serbien, kroaattien ja muslimien tuhotteet vastustajiaan ja niille tärkeitä toiminnan perusrakenteita kohtaan. Jugoslavian perintöä jaettaessa on puolin ja toisin tuhottu koteja, julkisia rakennuksia, yhteiskunnan yleisiä infrastruktuureja sekä uskonnonharjoituksen pyhäkköjä piittaamatta vuosisataisista kulttuuriarvoista.

Loima tarkastelee konstruktioita valtion, kansan ja sen kielen ja tapojen sekä ortodoksian yhteyksistä vallankumousta edeltäneellä Venäjällä. Hän tuo esiin myös muita, tarkastelua rikastavia myyttikonstruktioita tuolta ajalta ja osoittaa institutionalisoidun ortodoksien uskonnon monimääreisyyden Venäjän ja Suomen suhteissa 1890-luvulta vuoteen 1917. Ortodoksinen uskonto oli osin tsaarin Venäjän systemaattisen vallankäytön suoranainen väline. Se ei kuitenkaan ollut sitä kaikille venäläisille eikä koko Loiman tarkasteleman kauden.

Loima käsittelee myös sitä, miten fennomanit vieroksuivat ”toiseksi” ja vieraaksi hahmottunutta ”venäläistä” ortodoksista kirkkoa ja muita uskontoja. Tältä osin Loima olisi voinut tarkemmin nimetä yksittäisiä fennomaanivaikuttajia ja vaikuttajatahoja. Nimeäähän hän suomalaiskansallisesti suuntautuneita ortodoksi-vaikuttajia tuoden esiin heidän pyrkimyksensä jopa ”fennomaaniseen” ortodoksiaan. Hänen mukaansa maamme itsenäistymisen jälkeen jälkimmäiset pyrkimykset pääsivät nopeasti voitolle. Se tapahtui Suomen venäläisen ortodoksien väestön syrjäyttämisen kustannuksella. Sitä edelsivät kansalaissodan voittajapuolen väkivallanteot maassa oleskellutta venäläisväestöä kohtaan. Itsenäistynyt Suomi sai valtaeliittinsä kannalta siedettävän oman ortodoksien kirkkonsa, mutta tietynä hintana oli kirkkokansan osittainen vaihtuminen ja opin puhdistaminen venäläisaineksista.

Kaksi vuosikymmentä Suomen autonomisen ortodoksien kirkon muodostumisen jälkeen koitti kausi, jolloin neuvostovenäläisten voimien tukema kirkkopolitiinen ”revanssi” oli lähellä. Kysymys oli pyrkimyksistä palauttaa Konstantinopolin ekuumeenisen patriarkaatin yhteyteen organisoitu Suomen ortodoksinen kirkko takaisin Venäjä-yhteyteen. Kysymys jäi pois päiväjärjestyksestä vasta 1950-luvun lopulla. Moskovan patriarkaatin alaisuuteen siirtynyt Valamon luos-

tari palasi myös Suomen ortodoksien kirkon yhteyteen.

Teoksen luonnetta valaisee osaltaan myös se, mitä siinä ei tarkastella. On ymmärrettävää, ettei Loima ulota analyysiään Keski ja Itä-Euroopan viime vuosikymmen murrekseen, vaikka Laitila niin tekee. Tuo kausi on nostanut esiin vanhoja jännitteitä Moskovan ja Kuopion (Suomen ortodoksien kirkon hallintokaupunki) kesken. Jännitteet ovat liittyneet ortodoksien kirkkojen asemaan Virossa. Kysymys on ollut myös Suomen laajimman maahanmuuttajaryhmän eli venäjää puhuvien kirkollisesta organisoitumisesta. Jälkimmäisestä teemasta on tuskin vielä lausuttu viimeistä sanaa Suomen askeltaessa aikaisemmasta poikkeavaan monietniseen suuntaan. Asiaan vaikuttaa myös se, miten valtio-kirkko -suhteet hakevat muotojaan Venäjän federaatiossa. Loiman tarkasteluperiodin rajausta voi pitää perusteltuna. Onhan tunnettu historiankirjoituksen periaatekin se, ettei asiasta tule historiaa ennen kuin se on vuosikymmenten kuluessa selvästi päässyt suoranaisesta valinkauhasta. Entisen Jugoslavian alueja kulttuurikehitys on niin erilaisista verrattuna Suomeen ja lähialueisiimme, että on selvää, että Laitila tarkastelee pakostakin Loimaa enemmän valtio-kirkko -suhdetta. Tuoreidenkin tapahtumien tarkastelu Laitilan analyysissä puolustaa tällöin paikkaansa.

Pertti Ahonen

Vauhdikas matka pääkallonpaikalle

Roy R. Robson: *Solovki: The story of Russia told through its most remarkable islands. New Haven and London: Yale University Press, 2004. 302 s.*

Vienanmerellä sijaitsevan Solovetskin saariryhmän ja samanni-

misen mahtiluostarin historiasta on ilmestynyt tervetullut teos: laajaan arkistomateriaaliin perustuva englanninkielinen kokonaiskatsaus, jossa on huikea kuvitus. Kirja on kunnianhimoinen yritys kertoa koko Venäjän historia luostarisään näkökulmasta. Alkulu-